

SKAKKENS EROS SKAK I IDEHISTORISK PERSPEKTIV

Johan Bender: *Skak og Sjæl*. Eks-skolens forlag 1984. 141 sider.

Jeg er ikke velbevandret i moderne skaklitteratur, så måske tager jeg fejl, når jeg mener, at dens generelle kendetegn er uendelige variantoversigter, hvis ensformige dum-dum-lyd kun brydes af lakoniske kommentarer som: Hvid står bedst, eller: Den sorte stilling er trængt, men sikker.

Nu er der imidlertid på dansk udkommet en skakbog af en helt anden karakter. "Skak og sjæl", hedder den. Forfatteren, Johan Bender, er historiker af fag og skakspiller af behag.

Allerede titlen røber jo nok, at der her ikke er tale om åbnings-teori eller slutspilsteknik. Det Bender vil, er at forstå skakspillet i en bredere menneskelig og historisk sammenhæng. Som nøgleord i dette forsøg vælger han begrebet "sjæl" i dette ords platoniske betydning. Ja, egentlig vælger han det ikke, for Bender er overbevist platonisk. Han fortæller i bogens forord, hvordan han gennem filosofiske samtaler og under arbejdet med tidligere skakteorier nåede frem til en ny og alternativ forståelse af spillet, som harmonerer med hans generelle platoniske livs- og verdensanskuelse.

Hvordan forstår Bender da skakspillet? Tydeligst siger han det vist s. 23: "Vi har set, at skakspillet har noget af kunsten, viden-skaben, religionen og kampen i sig. *Skak og sjæls* grundopfattelse er, at nok har skak alle disse elementer i sig, men i højere grad end ved disse kan skakkens væsen karakteriseres ved begrebet længsel eller stræben"... "Skakken er beskæftigelse for det menneske, der i fortøttet form vil tilfreds-stille behovet for at gennemføre et forehavende under forhindringer og modstand. På det episto-

mologiske plan skuer mennesket ideen, vinder indsigt, idet sjælen forenes med sit evige ophav, og den forløsende katarsis indtræder". Det er dyre ord, men ikke desto mindre er de karakteristiske for bogen som helhed. Bender er fascineret af, ja, forelsket i skak, og det kommer til udtryk i bogens stil. Man kan sige, at forelskel-sen netop kommer mere til udtryk end den bliver forsøgt forklaret; det hele minder lidt om mystiker-nes besvær med at fortælle os andre dødelige om deres oplevelser. Det kan godt være, at denne man-gel skyldes den platoniske grund-indstilling: hvad er der egentlig sagt om fascinationens natur, i og med den siges at være udtryk for sjælens længsel efter genforening med sit himmelske ophav. En mere banal grund til uklaraheden er, at bogen, der ikke hævdes at være et resultat af et seriøst stykke forskningsarbejde, selv ud fra et populærvidenskabeligt, for-midlingsstrategisk synspunkt er skrevet med en uhyre let hånd. Det forbliver ved antydninger og slet underbyggede analogier.

Alligevel synes jeg, at bogen er værd at læse. Den er et stykke pionerarbejde og betegner en begyndende interesse for at forstå sociale fænomener, som førhen p. gr.a. deres leg-karakter ikke fandtes værdige til teoretisk be- arbejdelse. Andre idrætsgrene (særlig fodbold) har allerede i nogle år opholdt sig i den teore-tiske varme. Det er på tide, at også skakspillet bliver genstand for denne interesse, så meget mere, som dette spil måske i særlig grad egner sig for idehistorisk a-nalyse, først og fremmest, fordi der foreligger masser af autentisk kildemateriale i form af partiop-tegninger, men også, fordi skak-spillets indhold vel nok er særlig følsomt over for historiske foran-dringer. Lad os derfor se nærmere på nogle af Benders pointer.

Først gør han sig nogle overvejel-ser over, hvad skak egentlig er

for noget, fundamentalt set. Disse tanker munder ud i det, der er bogens tese, nemlig at skak ikke fyldestgørende kan defineres gennem de følgende seks begreber: spil, sport, kunst, viden-skab, religion (moral), kamp. Til forskellige tider har man forsøgt at fastlægge skakspillet væsen på et eller flere af disse begreber. Men skak har egentlig alle disse elementer i sig, de er bare ikke tilstrækkelige til at forklare skakspillet natur, og det vil også sige dets fascination. Det forløsende ord er derimod - som allerede antydte - det platoniske Erosbegreb, som Bender oversætter til længsel eller stræben. Skakspillet er ifølge denne opfattelse så at sige en *model* af menneskets stræben efter at erkende den evige idé bag de flygtige fænomener. Spillet realiserer inden for sine grænser en tilstand af skønhed og harmoni, og vel at mærke som et resultat af spillernes stræben, der ikke blot går ud på at vinde over den anden.

Eller rettere: spillernes stræben burde have et andet indhold end det blot kampmæssige. For det skakhistoriske afsnit, der fylder det meste af bogen, viser, at "Eros-skakopfattelsen" har været underlagt skiftende vilkår op gennem tiderne. Bender er ikke begejstret for det engelse "kræmmer-spil" i tiden efter Napoleonskrigene. *Howard Staunton*, Englands førende spiller o. 1850, har en spillestil "som den frie konkurrences triste og profitbevidste bjærgsomhed. Staunton var beregnende som en børsspekulant." (s. 51). *Adolf Anderssen*, Stauntons tyske samtidige, er imidlertid lige efter Benders hoved. Hans spil er "*inspireret og entusiastisk* og bekræfter således vor Eros-skaktese". Anderssen "er en grænseoverskridende seer". (s. 52). I VM-matchen Karpov-Kasparov (som jo nu er afbrudt), rettes de "erotiske" forhåbninger mod Kasparov.

Nu til nogle af de problemer, som jeg mener, at bogen frembyder.

Bender arbejder med to aspekter eller dimensioner, som han forsøger at forene, nemlig en *ontologisk* og en *historisk* dimension, hvor det er meningen, at den historiske fremstilling skal underbygge den filosofiske grundopfattelse (s. 27). Jeg må sige, at jeg mener, det er en forvirret og tvivlsom affære. Det bliver det først og fremmest, fordi et filosofisk grundsynspunkt af platonisk tilsnit simpelthen ikke kan forenes med et moderne historiesyn, og vel heller ikke med Benders eget. Når han skal lave idehistorie på skakspillet, er det da heller ikke platoniske, men snarere marxistiske eller kvasi-marxistiske begreber, han betjener sig af ("afspejlinger" og "paralleller"). Og hvordan kan en skakhistorie, som mestendels har afvejet fra Eros-skakopfattelsen, godtgøre, at Eros er skakkens egentlige væsen?

Også grundsynspunktet taget for sig selv indeholder imidlertid nogle vanskeligheder.

Skakkens sjæl?

"Skakkens sjæl er Eros" (s. 23). I denne nøglesætning har vi også et krystalliseret udtryk for den uklarhed eller uafklarethed, som kendetegner Benders bog. Vanskelighederne opstår efter min mening netop her, hvor skakspillets placering i forhold til den generelle menneskelige eros-drift skal forklares. Begrebet sjæl bruges tvetydigt: ikke blot menneskene, men åbenbart også spillet har en sjæl. Og sjælen længes efter at forenes med sin ide, både hos menneskene og i spillet. Men at forsyne ting med en sjæl er uplatonisk, det er snarere aristotelisk. Bender foretager imidlertid denne manøvre for at forklare just præcis *skakspillets* fascination. Skak er ikke blot et blandt mange andre fænomener, hvor menneskesjælen udtrykker sin længsel; det udgør også en *analogi*, et "konkret sidestykke" til menneskesjælen: "I jo højere grad den enkelte spillers ide og fremførelser er i overensstemmelse med spillets egen ide, dets højere ideal og etos, desto nærmere vil spilleren være sit mål og dermed skakkens eget" (s. 23). Ligesom menneskesjælen længes tilbage (eller frem) til sin himmelske ide, således længes skaksjælen åbenbart efter *sin* ide, som skulle komme til syne i slutstillingen. Skakspillets *særlige* fascinationskraft ligger så i, at der er strukturlighed mellem den menneskelige epistemologi (sjælens rejse hen til ideen) og gangen i skakspillet (dets rejse hen mod sin slutstilling). Ved at spille skak belæres menneskene derfor om, hvordan det egentlig forholder sig med deres sjæles længsel: " - skakken bidrager altså til en forståelse af den epistemologiske bevægelse, ligesom Platons idelære kaster lys over, hvad det er, der på denne vis foregår i skak" (s. 23).

Jeg tror som sagt, at analogislutninger, sådan som Bender foretager dem, er ganske uplatoniske. Platon bruger analogier eller lignelser (hulelignelsen). Sjælen er

i sig selv uanskelig, oversanselig, metafysisk eller hvad man nu foretrækker at kalde den, og kun gennem lignelser, ved at ligne sjælen med forhold i den sanselige verden, kan man få en forestilling om den. Men det går ikke at lade analogislutningen gå den anden vej, at ting i sansverdenen (her: skakspillet) forklares ved, at de ligner menneskesjælen. Benders tese er, at processen i skakspillet ligner sjælens aktivitet, dens bestræbelse for at frigøre sig fra og hævde sig som noget andet end det sanselige, og at skakspillets særlige fascination ligger i dette forhold. Men det er det samme som at sige, at menneskene fascineres af en analogi på sjælens *erkendelsesvej*, og det er ud fra et platonisk standpunkt tvivlsomt. Erkendelsesvejen som sådan eller blot en analogi på den kan ikke udløse fascination hos menneskene. Tværtimod er fascination (af det skønne på forskellige niveauer) noget, der hverken skal eller kan forklares. Den er noget selvfølgeligt, som tilhører sansverdenen, og som, selv om den er materiale for erkendelsen, dog også er en stoflighed, som den rene erkendelse (skuen af ideen) må befri sig for.

Konklusionen af det her er, at hvis man ud fra platonistisk filosofi vil forklare skakspillets særlige fascinationskraft, så ender man i selvmodsigelser. Menneskene erkender, idet de fascineres og samtidigt forlader fascinations konkrete objekter. Men erkendelse findes netop derfor ikke i noget konkret objekt (som f.eks. skak), og fascination af et sådant konkret objekt er derfor *af den grund* også utænklig.

Jeg tror altså ikke, at en stringent platonisme kan besvare de spørgsmål, man kan stille til skakspillet, og som Bender i sine svar også implicit gør: Hvorfor fascineres vi af skakspillet (gør vi i det hele taget det?) ?

Findes der nogle kvaliteter i skakspillet, som gør netop dette spil særligt fascinerende? Og: Har skakspil i det hele taget noget med erkendelse af gøre? Eller med længsel?

Et andet sted i bogen hedder det: "Men legen har en dybere, personlig betydning. Den er ikke blot underholdning. Den er erkendende og skabende. Legen er liv, der holder døden på afstand. Anes spændingen liv - død, livets tragiske dimension, ikke bag tanke og væren, er det hele kun tidsfordriv, og det har den dødelige i timelighedens vold ikke nødig. I skak er døden til stede fra første til sidste træk, men i følge med håbet, den skabende kraft, Eros. Skaksjælen er grænseoverskridende, idet den i længsel efter helheden søger at forene sig med sit guddommelige ophav. Når skakuret tikker, sænker selvforglemmelsens velsignelse sig over de legende, og dødens skygge fortøner sig" (s. 124).

Igen: det klinger smukt, og de temata, der anslås, er aldeles vigtige og spændende, men alt er også temmelig uklart og selvmodsigende: Er døden til stede i skakspillet, eller er den det ikke, og hvordan harmonerer skakspillets erkendelsesmæssige kvaliteter med "selvforglemmelsens velsignelse"?

Lad os nøjes med at se på den tilsyneladende modsigelse mellem erkendelse og selvforglemmelse.

Man kan hævde, at det platoniske erkendelsesbegreb virker ved en undertrykkelse af personlighedens sanselige dimension: det er det, katarsis betyder. Dette erkendelsesbegreb har overlevet i logikkens og naturvidenskabens krav om modsigelsesfrihed. Hvis man derfor anser skak for at være en form for erkendelse, samtidig med, at man anerkender dets katarsiske, selvforglemmende karakter, så løber man den risiko at

komme til at bekræfte den endimensionale, rene fornufts overherredømme. Sagen er jo den, at det er uhyre tvivlsomt, om social erkendelse er katarsisk, om den ikke snarere er det modsatte: begrundet i og ledsaget af *smerte*. Hvis det er rigtigt, så stiller tingene sig også anderledes med hensyn til skakkens erkendelses-kvaliteter. Så er det spørgsmålet om ikke disse blot fungerer inden for det område, der er sat af spillereglerne, og at skak i forhold til en bredere social erkendelse virker kontrær og eskapistisk. Altså: skak kan ikke være en model på menneskelig erkendelse i *det hele taget*, men kun på en bestemt form for erkendelse, som, hvis den postuleres som erkendelse i det hele taget, netop derved blokerer for andre, lige så vigtige former for erkendelse.

På den anden side er det for let at affeje skak v.h.a. eskapismeargumentet. Skak og andre spil og sportsudøvelser må alle reflekteres på deres eventuelle utopiske, historietranscenderende kerner. Og man kan vel nok tænke sig sportsgrene, som ikke har en sådan kerne, men som blot må betegnes som historiske forfaldsprodukter.

Nu kunne man spørge, om det da er en sådan refleksion, Bender foretager eller forsøger at foretage? "Mennesket vil et sted hen, hvor det ikke er. Et tabt paradys? En idealtilværelse forude? Mennesket er ledet af en erindring, en længsel eller stræben". (s. 24). Nej, det er betegnende, at Bender med sin platonisme ontologiserer utopien og håbet, gør dem til metafysiske størrelser. Utopien bliver ikke formidlet og befrugtet af historierefleksionen, og omvendt indeholder Benders historierefleksion ikke utopien som moment i sig. Bender ser skakhistorien som fluktuationer, afvigelser omkring skakkens egentlige væsen. I forhold til den er der - særlig i nyere, professionel

skak - sket en degeneration. Interessen har her, i den overdimensionerede bestræbelse for at vinde, samlet sig om spilllets kamp- og teknikaspekter. En vigtig pointe, som det Benderske historiesyn derfor underbelyser, er det forhold, at skak egentlig først er blevet et kvalitetsprodukt, efter at det er blevet professionelt. Man kunne måske tale om kapitalens civiliserende indflydelse (Marx) også på skakkens område. Og så kunne man tænke sig en fremtidig gentilegnelse af skakspillet kvaliteter (æstetiske, moralske osv.) på dette højere niveau. Eller, for at tage Bender på ordet: man må igen give skakspillet en tydning.

Jens Ole Hansen

DEMOKRATISKE PRINCIPPER

Klaus Birkholm, Erik Sigsgaard, Preben Wilhjelm: *Demokratiet i lasten*, 134 s., Tiderne Skifter 1984.

Lig i lasten, plejer man at sige. Men ligene er måske netop vipet udenbords. Fotografiet på bogens forside kunne godt forestille et par strandvaskere, der skvulper rundt i nogle temmelig grønne bølger under en ellers blå himmel.

Men lig i lasten, det mener de tre forfattere, at partiet VS har, så længe der er medlemmer, som går ind for et rent taktisk syn på demokratiske rettigheder og lader holdningen til dem afhænge af, om de i de konkrete tilfælde gavner en "progressiv" udvikling eller ikke. *Demokratiet i lasten* er en antologi, bestående af et dusin ret forskelligartede tekster, hvoraf nogle har været udgivet før, enten som avisartikler eller uddrag af bøger. Ca. halvdelen af teksterne er skrevet direkte som indlæg i VS's interne diskussion om forholdet til demokratiet.

Gennem dem alle går som en rød tråd den tese, at demokrati og socialisme hører uadskilleligt sammen. I det målet er en antiautoritær og antibureaukratisk socialisme, må midler som militære interventioner, mindretalskup, enhver "midlertidig tilsidesættelse" af national selvbestemmelsesret og andre fundamentale demokratiske rettigheder afvises - de anvendte midler kan ikke isoleres fra målet. Tilslutningen til demokratiet må være principiel og ubetinget.

Modsat det eksisterende demokratibegreb, der indskrænkes af et mindretals kontrol over produktionsmidlerne, af et statsligt bureaukрати og af udenrigspolitiske stormagtsinteresser, må demokrati forstås som folkemagt over hele det sociale og politiske liv. Men kampen for et sådant udvidet demokrati er, understreges det, forbundet med bestræbelsen for at bevare og udvide alle eksisterende demokratiske rettigheder: såvel den enkeltes retsgarantier, ytringsfrihed, mindretalsbeskyttelser osv., uanset politiske sympatier og antipatier, som klassebestemte kollektive demokratiske rettigheder (eksklusiv-aftaler, strejke- og blokaderet). Et interessant kapitel om civil ulydighed behandler endvidere den plads, som "demokratisk retfærdiggjorte lovovertrædelser" må have inden for et udvidet demokratibegreb.

Bogens demokrati-diskussion besjæles gennemgående af en utopi om selvforvaltning og menneskenes 'frie sammenslutninger'. "Friheden, lysten, viljen, det åbne fællesskab - det er menneskers stræben overalt, og den kan kun bremses af undertrykkelse og forkvakling - måske kun midlertidigt?", lyder det med en ganske vist ret forbeholden optimisme.

Anton Ehlers